

Белешке о манастиру Студеници

ЛЕОНТИЈЕ ПАВЛОВИЋ

Прошлост манастира Студенице је многовековна, слојевита, и толико сложена да је врло тешко оценити све њене вредности. О Студеници су до данас штампане четири моногра-фије¹ и неколико вредних зборника и чланака. У њима су остале необрађене неке теме, нека питања нису покретана или је о њима погрешно закључивано. Да бисмо, у границама својих могућности, помогли свестраније истраживање, саопштићемо нека своја запажања о питањима везаним за Студеницу.

1. Шта значе речи: велика лавра Студеница и архимандрџа

Умни и далековиди св. Сава у *Служби св. Симеона Немање* у трећој стихирџ девете песме, навео је речи: велика лавра Студеница., и архимандрџа..., док у тринаестој глави типика говори о постављању архимандрџа. Речи о великој лаври Студеници св. Сава је поновио и у првом познатом српском писму, оловљавајући „јеромонаха Спиридона (као) игумана велике лавре светог Симеона".² Под истим именом Студеница се доцније често помиње. Пре свега, у Копоринском летопису названа је великом лавром.³ Године 1329. „монах Никола, некадашњи игуман лавре Студенице" преписао је јеванђеље.⁴ У Хиландару се чува рукописни минеј за децембар у коме на 187. листу пише да је писан на хартији око 1360. године у Студеници у „великој лаври светог Симеона, а по налогу архимандрџа и игумана Никодима". Затим и запис у маргиту рукописа Јована Златоустог који се данас налази у манастиру Св. Тројице код Пљеваља, сведочи да је пећки патријарх Никодим ову књигу приложио 1452. „великој лаври студеничкој". За време игумана Атанасија, 1627/8. окована (поправљена ?) је ставротекa (са парчетом дрвета на коме је Христос био разапет) „у српској лаври Студеници". Две рипиде из 1637. урађене су у манастиру Студеници српској лаври св. Симеона. Митрополит Георгије Поповић у Темишвару 1750, као други ктитор, шаље један триптих за „велику српску лавру Студеницу".⁵ Потом, у једном запису на јеванђељу штампаном у Москви 1748 (сада у библиотеци манастира Студенице — инв. бр. 82), које је приложио Радоје из Шанца Ковина, ХаџиРувим 1. новембра 1791. манастир Студеницу у запису од 8. до 12. листа назива „ставропигијалном (од гр. τὸ σταυροπῆγιον тобадање или узиђивање крста) лавром".⁶ Ставропигијалним манастирима је владар или поглавар цркве давао крст да се узида у те-

меље храма, као знак да је дотични манастир изузет од власти надлежног епископа и да припада само ктитору.⁷ Да ли је приликом постављања основе Немања поставио крст у Студеници, тешко је установити без археолошког ископавања основе. У Троношком летопису пише да је „светоуспенска лавра Студеница од мрамора белог и гвозденообразног".⁸

Захваљујући конзерваторско-рестаураторским радовима стручњака Републичког завода за заштиту споменика културе у манастиру Студеници од 1949. до 1986. године, у науци се дошло до нових сазнања којима се морамо послужити у објашњавању зашто се реч лавра употребљава за манастир Студеницу. Без тих резултата се не може правилно протумачити део из *Житија св. Симеона* од светог Саве, у коме пише да је место подно Радочела на коме је сазидан манастир Студеница „било пусто ловиште зверова... У том пустом крају сазгради св. Симеон Немања овај манастир на покој и умножење чина калуђерског".⁹

Археолошким ископавањима и другим научним истраживањима утврђено је да су неке развалине на месту данашњег манастира постојале још пре Немање. Оне су искоришћене за темеље угаоне куле на западној страни улаза у манастир.¹⁰ Пренемањичкој епохи при-

¹ Вл. Р. Петковић, *Манастир Студеница*, Београд 1924, 84; М. Кашанин, В. Кораћ и М. Шакоta, *Манастир Студеница*, Београд 1968, 163; М. Кашанин, М. ЧанакМедић, Ј. Максимовић, Б. Тодић, М. Шакоta, *Манастир Студеница*, Београд — Књижевне новине, 1986; *Осам векова Студенице*, Београд 1986, 353; Г. Бабић, В. Кораћ и С. Ђирковић, *Студеница*, Београд 1986, 200.

² Вл. Ћоровић, *Списи св. Саве*, Београд—Ср. Карловци 1928, 185 и 187; *Списи св. Саве и Стевана Првовенчаног*, превео Л. Мирковић, Београд 1939, 145 и 149. Доментијан, *Животи св. Саве и св. Симеона*, превео Л. Мирковић, Београд 1938, 242.

³ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Ср. Карловци 1927, 66.

⁴ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд 1902, 55.

⁵ Исти, *Записи*, 1293.

⁶ М. Шакоta, *ХаџиРувим у Студеници*, Рашка баштина, 1, Краљево 1975, 222.

⁷ Н. Милаш, *Православно црквено право*, Београд 1926, 713.

⁸ *Гласник Друштва Српске словесности*, IV, 30.

⁹ *Старе српске биографије*, превео Миливоје Башић, Београд 1924, 3.

¹⁰ М. РаданЈовин, *Однос утврђења и објеката у комплексу манастира Студенице*, Саопштења VIII, (Београд 1969) 63—69. Уп. С. Ђирковић, *Студеница*, Београд 1986, 10; „Археолошка истраживања изведена на највећем делу манастирске површине нису открила старији културни слој од Немањиног". М. Јанковић, *Затворене археолошке целине манастира Студенице*, Саопштења XVIII (1986) 7—21.

падале су и четири троугласте куле које се виде и на представи манастира Студенице у јужној капели припрате краља Владислава (Радослава) у композицији преноса моштију св. Симеона Немање. Остали првобитни овални темељи и полукружне куле на источној капији послужили су као чврста основа за трпезарију и манастирске конаке. То значи да млада немањинска династија није уништавала ранију културу, него је старе бедеме, куле и отворепрозоре користила и у одбрамбене сврхе. Према томе, не треба буквално схватити да се Немањи свидела дивљина овог путог краја, јер се те речи у преносном смислу очито односе на неку рушевину или опустело здање. Од њега је Немања направио ограђено и заштићено место за обитовање монаха. У такав су се манастирлаву по потреби повлачили околни келиоти, можда и становништво.

Од друге половине X века у нашим пределима прво се развијало пустињачко монаштво (Св. Јован Рилски, Прохор Пчињски, Јоаким Осоговски, Гаврило Лесновски и други).¹¹ Из те епохе Немања је наследио мали број манастира. Кад је подигао женски манастир у Топлици у земљи су свакако постојали и неки мушки општежитељни (киновијски) манастири.¹²

Да бисмо објаснили појаву лаври код нас, важно је подсетити на историјски развој општежитељних манастира и пустињачког живота на Истоку који је пренет и код нас.

Око 325. године на Истоку су постојали само анахорети, еримити, аскете који су живели у забаченим крајевима, па су називани пустињацима. Њихов утицај на околину био је мали. Општежитељне манастире основао је у Тиваиди св. Пахомије 320—340. Од монаха је тражио да живе строго подвижнички, да се заједнички моле, хране, да извршавају задужења (послушанија) која су им дата, да човекољубиво служе ближњима. Чак је одредио и једнообразно одело. Стога се његов лик слика с анђелом који прстом показује на своје одело, баш онакво какво треба да носе монаси. Св. Пахомије је првобитно основао мали манастир ограђен зидом — „мандром“ (што значи ограђен простор) и у њега довео младе монахе. Сличним зидом су доцније опасани манастири Студеница, Хиландар и други. Кад је у област Тиваиде број оваквих мандри нарастао, онда је Пахомије над свима њима постао старешинаигуман, или тачније „архимандрит“, односно старешина свих „мандри“. Одатле је потекао назив архимандрит за највеће калуђерско звање.

Упоређујући аскетско залагање за лично спасење и киновијски живот монаха, св. Василије се уверио да оба начина имају и предности и мана. Реорганизовао их је и написао 379. општих монашких правила. Сматрао је да је превасходни задатак историјског хришћанства служење и помоћ ближњима. На то

првенствено упућује јеванђеље које се конкретно обраћа човеку: „Љуби ближњег свога као самога себе“, јер „... љубити ближњег као самога себе, веће је од свију жртава и прилога“ (Јев. по Марку, XII, 31—33). Не чини другоме оно што не желиш да он теби учини. Да би се омогућило остваривање тих начелозакона, св. Василије је у Кесарији Кападокијској (данас Јерменији) у Понту основао киновијски манастир и неколико цркава, а поред њих болнице, сиротишта, старачке домове, прихватишта и развио каритативну службу. Тиме је показао монасима усамљеницима да треба служити ближњима по угледу на прве хришћанске општине у Јерусалиму. Да би успео у подизању болница, примао је помоћ и од својих идеолошких противника. Тиме су Христове поруке целом свету постале упечатљивије и јасније. Тако су смањене разлике у животу општежитељних и пустињских монаха и просто ишчезле преко нове институције — лавре (гр. *ἡ λαύρα* — првобитно значење: улица, отворена цеста, скуп келија са монасима идиоритмије, а касније село, ћелија).¹³ Тако је св. Василије први прописао богослужење (литургију) и сопственим аскетским напором давао пример за освајање духовних вредности, чинећи добротина у болницама и сличним установама. Отада су нове монашке насеобине — зв. лавре почеле да светле у тамошњој историји.

Како је изгледала и функционисала једна лавра сазнаје се од ученика св. Макарија Египатског, иначе старог црквеног писца Евагрија Понтијског, који је око 380. живео у Нутријској пустињи у монашком насељу Ћелија. Лавра је поред општежитељног манастира имала и мале ћелије. Оне су биле тесне, ниске, тако да монаси у њима нису могли нити усправно да стоје, нити да легну слободно протегнувши ноге. Белије у лаври су биле на таквом растојању да се одшелници, или пустињаци, нису могли међусобно видети ни чути, па су живели као самотњаци. Уставом (типиком) лавре обухваћена су отприлике правила и пустињачког живота и свакодневнице који су обједињавани у општежићу.

Цар Јустинијан је озаконио општежитељне манастире и живот анахорета у ћелијама поред манастира. Ако је манастир таквог типа био велики, називан је великом лавром или архимандријом. Велика лавра у Светој Гори, основана 962/3, имала је стотину монаха и четири пута више келиота који су живели по околним келијама и скитовима. Пошто су били у близини манастира, келиоти су му чинили извесне услуге, а истовремено се држали и својих пустињачко-скитских правила. Велику лавру, затим лавру иверску и ватопедску посећивао је, према казивању Доментијана, св. Сава док је обитавао у Светој Гори. Иначе, најзнаменитија лавра у старо доба била је лавра св. Саве Јерусалимског (+ 531). Њу је, такође, посетио српски Сава, који је по ње-

ном ктитору и добио име. Према томе, св. Сава је упознао живот у овим лаврама, па је у манастиру Студеници организовао монахе оба реда и тиме оснажио и објединио манастир у духовном и свакодневном животу. Значи, термин лавра, који означава највиши ступањ изворног источног монаштва, треба схватити као нову установу која је израз потребе ондашњих друштвених прилика и тешкоћа. Студеница као лавра и архимандрија, мајка српских цркава, подигнута је првенствено да би се спреглом киновијског и аскетског монаштва појачали импулси духовног уздицања народа. Као вечно станиште првог ктитора, она је превасходно намењена да буде заједничка обитељ за молитву и послушаније оба монашка реда. У том смислу монах Теодосије крајем XIV века помиње Савина цивилизаторска дела у српском народу. Ту спада и каритативна мисија. Студеница и Хиландар, а касније и Дечани, имали су своју болницу. Поред тога, ти манастири су по правилима свога типика, и иначе, морали да се старају о сиротињи, намерницима и путницима. Тако сада постаје јасније зашто је Студеница названа храмом Богородице Добротворке (Евергетиде), и то као лавра и архимандрија. Значи да одредница — лавра Студеница — није неко титуларно име, које би било украсни епитет главној речи — манастир.

Да се развој монаштва у Студеници збиља историјски доследно одвијао, види се из сећања на постојање раштрканих пустињачких ћелија поред киновијског манастира. Наиме, поток који из Годовића тече поред манастира и улива се у реку Студеницу са десне стране, зове се Ћелије.¹⁴ Име Ћелије среће се и на падинама Доње испоснице према реци Студеници. Локалитет помиње М. Веселиновић, истичући да се не виде његови темељи.¹⁵ Ћелије су, свакако, грађене од слабог материјала, па су нестале или су прекривене земљом, али је извесно да су биле груписане.

По узору на велику лавру Студеницу, која је увек у свему служила као предводник и задуго непоновљив узор српским манастирима и црквама, доцније су епитет лавре добили и други српски манастири. Тако је, на пример, манастир Милешева 1689. у једном запису поменут са Студеницом као лавра; обе су тада страдале.¹⁶ Лаврама су називани још Пећка патријаршија и Дечани, који су окружени бројним пећинама и испосницама некада живописаним. Име лавре носи и манастир Грачаница, а по неким српским летописима манастир Ресава је, такође, лавра сазидана и насељена 1418. године.¹⁷ Занимљиво је да је манастир Рача на Дрини (име од латинског агх, утврђење), добио назив „мала српска лавра". По Доментијану, Жича није називана лавром него великом црквом. У Русији постоји неколико великих лаври, као Кијевопечерска, Почајевска, Тројица-Сегијевска и друге. Св. Сава је

1235. био сахрањен у суседној Бугарској у цркви Четрдесет мученика, која се назива велика Трновска лавра.¹⁸ У њеној близини откопани су темељи 21 црквице.

Ни у једном изнетом примеру није се радило о титуларном имену речи лавра. О томе говори и чињеница да су у манастиру Милешеви откривени темељи стотину калуђерских самица. Значи да су се око наших великих општежитељних манастиралаври збиља развијале насеобине постављене у систему поређаних ћелија.¹⁹

Чланом 27. Душановог законика царске цркве не смеју да се подвргну под велике цркве (Пећку патријаршију или Охридску архиепископију). Ст. Новаковић пише да су царске цркве, називане лаврама, понајчешће биле задужбине владара. Имале су потпуну аутономну управу и биле независне од патријарха и митрополита. Одатле су игумани лавре по закону имали право да на Сабору седе на посебном месту. Значи да су само лавре биле потпуно независне.²⁰ Међутим, и њихов је игуман, по чл. 15. истог закона, морао да се са братијом договара о заједничком животу, трпези и, уопште, заједништву. Према томе, околни монаси су морали да буду у вези са киновијомлавром. То је наређено због ранијег немилостивог обичаја да неки религиозни људи иду ван манастира наоружани као хајдуци и на коњима, и раде и верују како желе.²¹

Иначе, у српским манастирима је било највише 80 до 120 монаха. У Хиландару их је у почетку било 15, а највише до 90. По чл. 16. Душановог законика, хиљаду кућа на једном манастирском имању одређено је да издржава 50 калуђера. Краљ Милутин је погодио да се у једном његовом манастиру направе ћелије за 200 монаха. Значи да је отприлике

¹¹ В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Ср. Карловци, 1920, 27—31. Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965, 20—33.

¹² В. Марковић, *Монаштво*, 45.

¹³ James O. Hannay, *The Spirit and Origin of Christian monasticism*, London 1903, 118, према: Влад. Ћоровић, *Света Гора и Хиландар*, Београд 1985, 15.

¹⁴ П. Влаховић, *Из обичаја и веровања у студеничком крају, Осам векова Студенице*, Београд 1986, 324—5.

¹⁵ М. Веселиновић, *Испосница светог Саве (у Студеници)*, Браство, XI (Београд 1906) 244. Исти писац је доцније пронашао да се локалитет Ћелије (данас рушевине) налази и у близини старог женског манастира Придворице, на Црепуљнику и да је ту становао киновијарх (калуђер, који је вршио литургију). М. Веселиновић, *Српске калуђерице*, Глас СКАН, LXXX (48), (Београд 1909) 195.

¹⁶ Љ. Стојановић, *Записи*, 1918.

¹⁷ Исти, *Записи*, 224.

¹⁸ Др Атанас Попов, *Трновска велика лавра*, Софија 1985, 5, 11, 18 и 56.

¹⁹ Н. Милаш, *Православно црквено право*, Београд 1906, 712.

²⁰ Ст. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, Београд 1898, чл. 27. и 34, стр. 162 и 168.

²¹ Ст. Новаковић, *нав. дело*, 157.

толико калуђера боравило у једном манастиру. У Карађорђево доба у Студеници су била 22 калуђера.

На крају, није наодмет поменути да су у време када је св. Сава као водећи ум у Србији организовао монаштво у западној Европи установљени калуђерски редови Фрање Асишког (1210) и Доминика Шпанца (1211). Јасно је да су се међусобни утицаји Истока и Запада укрштали преко Србије. Од тога доба се Студеница као лавра и архимандрија сматра извориштем највреднијих токова европске цивилизације.

2. Пећинска црква у Раждегови

Пећина у Раждегови налази се на левој обали реке Студенице, удаљена ваздушном линијом око 1200 m од источне капије манастира. Смештена је при врху брда, улаз је од истока и простире се према западу и манастирској ливади званој Лука на десној обали реке. По предању, пећинска црква је имала и други улаз са врха брда, али је он временом затрпан, а раније је служио и као баца. Пећина је од црног камена у хоризонталним слојевима. Грађевина је природно засведена, а зидови су нешто дотеривани уклесивањем пре живописања, док данас постоје само њихови трагови. Изнад улаза у пећину је бео камени кречњак кружног облика. По њему се из даљине може одредити где је улаз у пећину, јер су унаоколо борови и листопадна шума проткани густим шипрајем. Улаз у пећину је у висини бора самца, а не у висини пет доњих борова.

По слободној процени, дужина пећине је око 12 m, улаз пречника 1,36, ширина у основи 2,10 m. Значи да пећина спада у кратке пећине са таласастим каменим кречњачким зидовима. Пећинског накита нема, а тешко је рећи да ли га је и било.

Потез под именом Раждегова вековима је припадао манастиру, о чему сведоче документа и баштинска књига. Сачуван је и архивски податак да је манастир 1859. поседовао у Раждегови 14 коса ливаде и нешто шуме око пећине.²² Име Раждегова је старо и одговара цркви.²³ Среће се и у литератури.²⁴

Словенски топоним — Раждегова указује на прву функцију пећине, а то је ложење ватре. Сличан пример је и име села Палеж на Радочелу у коме су подигнуте две средњовековне црквице. Ту се налази једна пећина у којој је, судећи по имену, такође паљена ватра. Исти је случај са пећином у селу Паљево, испод Тутина, на путу за Црноречки манастир, који је смештен у пећини.²⁵ Изгледа да је у паљевској пећини био Митрин храм. Нека удубљења и нише и у Раждегови могли би послужити као елементи за излагање рељефа на коме млади Митра убија бика, а окружују га свете змије и седморица посве-

ћена мистичним ступњевима. Горњи отвордимњак у пећини могао је служити као место одакле су присутни за време обреда клања животиње, по обичају, кропљени крвљу вола. Осим тога, ова пећина има правоугаону основу каква је најчешће била у митреуму. Познати митреуми су код нас везани за пећине код Коњица, Цавтата, Сиска, Птуја итд. Традиција хоће да је Митра (бог сунца) рођен из камена истог дана (25/XII) кад и Христос, који је рођен у Витлејемској пећини, а који се у тропару на Божић назива „сунцем правде“. Митра је дуго времена из многих пећина угрожавао хришћанство, док напослетку није побеђен почетком V века.

Без обзира да ли је у Раждегови био митреум или није, разни корисници пећине су вековима дотеривали њену унутрашњост и прилагођавали је својим тренутним потребама користећи скровитост места и близину воде. У пећини, као природној грађевини, првобитно су пребивале звери. Цео овај крај је пре подизања манастира имао суров изглед, који је подстицао на лов дивљих животиња, како пише св. Сава у очевој биографији, па је зато крај изабран да се у њему развија монаштво, што значи да је пећина у Раждегови коначно везана за судбину манастира.

У централном делу пећине су обављани култни обреди. На пространом каменом поду се седело и стајало. Таваница има бачваст свод. Два побочна крака уклесивањем су прилагођена вероватно остави или магацину. Да би дим излазио из пећине, у западном делу где је теме надвишено, направљен је оцакбаца. Пустињаци су могли да користе ватру само пре живописања. Зидови пећине су некада били прекривени једнослојном фрескомалтерном подлогом. Малтер се распада сам од себе а и од влаге. У неколико удубљења сачуван је леп. Кад се спољашња површина малтера обрише мокром крпом, појаве се боје, примећују се контуре лица са књигом у руци и цртежи геометријских орнамената. На неким местима угребани су потписи посетилаца или стављани крстови и фрагментарни натписи. Извесни натписи су у лигатури.

Олтар је изведен у облику банка, а могао је бити смештен и у неку нишу, од којих су извесне поређане на обе стране пећине. Не види се да је у поду био уграђен неки камени стуб за жртвеник.

Још увек постоји могућност да се установи да ли се у врху стене (где се дим од ватре коју су чобани ложили најдуже задржавао, испод чађи, гаражи, прљавштине од ватре и пепела) налази очувани део живописа. Уосталом, културни ниво пећине открио би се археолошким ископавањима. Тиме би се омогућило осветљавање питања датовања живописа и време функционисања пећинске цркве.

У средњем веку друштвене потребе мењају намену пећине. И нова функција је сигурно била култна. Зиданем Студенице могао

се добити миран кутак за преписивање књига. Таква је била и пећинска црква испод Раса, где је исписано Вуканово јеванђеље 1203, а вероватно су у истој пећини браћа држала Немању утамниченог. Значи да је од пећинског човека, преко делатности св. Саве, до наших дана остао још један објекат као дирљива порука или сведочанство о људима, који су у њему живели, хранили се, ложили ватру, чували се од злих звери и сурових људи, писали, преписивали књиге и сликали фреске.

Осим тога, пећина у Раждегови служила је и за склањање старина и моштију испред непријатеља. Познато је да манастирска ризница није увек у целости одношена, већ је делимично скривана или закопавана, а извесни предмети су нестали у ватри. Према једној изјави Студеничана 1629, на руском двору, у манастиру је много штошта „от труса земног распадено". Конзерваторским радовима у кубету Краљеве цркве на коме је записана година оправке 1608/9. установљено је да су ти наводи тачни. Доцније су Студеничани на влашком двору 1644. објаснили зашто нема ранијих повеља, јер су „от случаја огњем сажежени били". Са овим догађајима се доводи у везу нестанак чувене студеничке ризнице пуне богатих поклона првих Немањића. Свакако да су монаси у највећој могућој мери склањали драгоцености, којих је било више него и у једном другом манастиру. Забележено је да цела ризница није преношена ни у најтежим данима, а о пренетим предметима вођена је савесна брига и састављани су инвентари у манастиру Фенеку.²⁶ Одатле се зна да је у Фенеку заборављено једно рукописно јеванђеље,²⁷ а у Беочину типик, где га је нашао Јанко Шафарик и однео у Праг. Око 1890. забележено је да је нестао печат са именом св. Саве којим су преко црквене одеће, како вели др Владан Ђорђевић, стављени печати на увијене мошти студеничког светог краља. Осим тога, забележено је још и то да је у XIX веку нестао и сребрни печат Стефана Немање, који је у XVIII веку припадао ризници. Међу предметима из студеничке ризнице био је и катастих имена царева и кнежева руских, у црквеној књизи са златним словима. Вероватно да се поменути катастих односи на Синодик у кога су студенички мојаси у Русији бележили податке о руским бољарима од којих су примали дарове за манастир. Поред катастиха, ту је спадала и посланица братству студеничком од „обстера" Лентулуса из Новог Пазара датована 24. VIII 1737. године.²⁸

Археолошким ископавањима у Студеници установљено је да су делови ризнице потајно закопавани у три рупе направљене у каменом поду Радосављеве приправе, или у рупу зида у коју може да се склупча човек, а која се налази окомито испод јужног прозора Немањине приправе изнад фреске полунаог св. Онуфрија. И у олтару у мермерном жртвени-

ку са источне стране направљена је рупа 60x X25 cm за оставу. Затим, у старом конаку смештеном северозападно од цркве Немањине 12. X 1955. откопан је поред огњишта затворени калајни суд у коме је било око хиљаду златника. Колико се зна, то је до сада највећа нађена остава златног новца у Србији, а једна од највећих у Европи нађених после другог светског рата. Свакако да се овде радило о хиљаду манастирских дуката, јер један човек није могао уштедети толико новаца, а у обновљеној Пећкој патријаршији народ је знатно помагао манастире, особито Студеницу. Најстарији златник потиче из 1586, а најновији је млетачки златник искован 1789. Највише је нађено млетачких цекина (708). То је доба рата између Русије и Аустрије против Турске, време француске револуције, кад су Срби желећи слободу ступили као добровољци у аустријску војску под командом пуковника Михаљевића, капетана Симића и Николајевића, буљубаше студеничких предела Милоша Властелице (потомка српских племића, можда Рашковића) и других српских официра. У таквим условима студенички монах Василије Радосављевић, рођени брат игумана Леонтија, са проигуманом Григоријем, ХаџиАвакумом и Герасимом пише карловачком митрополиту: „Дошло јест из Пазара сто агарјана у манастир ... и ... села и метохи манастирскаја разграбише и нас плениша, игумена со четири калугери у ариште (тамницу) у Пазар опремише, а нас прочих у манастиру за послушаније оставиша." Док су таоци чамили обрштер

²² С. Милеуснић, *Прилог прошлости манастира Студенице током XIX века*, Осам векова Студенице, Београд 1986, 310.

²³ То су тврдили архимандрит Серафим Балтић, старешина манастира од 1907—1923. и стари калуђер Платон (Теоктист) Балтић, рођ. 1875. f 21. VIII 1959. Обојица су родом из Брезове код Студенице. Платонов лик је овековечио уметник А. Грондис из Утрехта у Холандији 1933. (Журнал московског патријархије, бр. 11, Москва 1975, 50—51).

Као староседеоци, испричали су нам ове легенде о пећини. Прва: Преко пута пећине на десној обали реке, налази се ливада, звана Лука, која је наспрамна са пећином. У њој је било засађено воће, које није давало плодова, јер земља има много креча. По предању, ту је била главна кречана за изградњу манастира. У Пчелији, удаљеној свега стотинак метара, и данас се налази каменолом, а вода за гашење креча је надхват руке, те се каменолом још искоришћава. Друга прича: Пећина је склоњена у шуми и шипражју. По традицији служила је као скривницапотајница скупочених манастирских предмета, моштију Стефана Првовенчаног и другог.

²⁴ Видети и: Fr. Miklošić, *Lexikon palaeslovenicograecelatinum*, Vindobonae, 1862—1865; Ст. М. Куљбакин, *Старословенска читанка*, Београд 1932.

²⁵ Г. Милошевић, *Пећинска црква у Паљеву*, Новопазарски зборник (Нови Пазар 1984) 37—49.

²⁶ *Ризница манастира Студенице*, Београд 1957, 26 и 30.

²⁷ Јавор, 645.

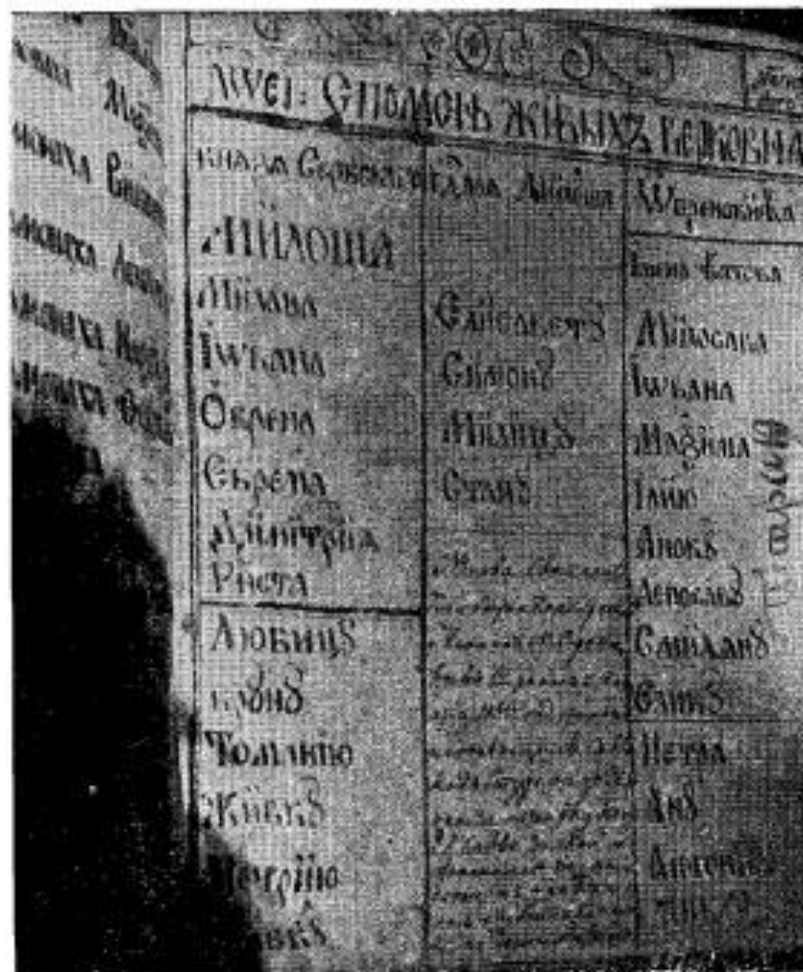
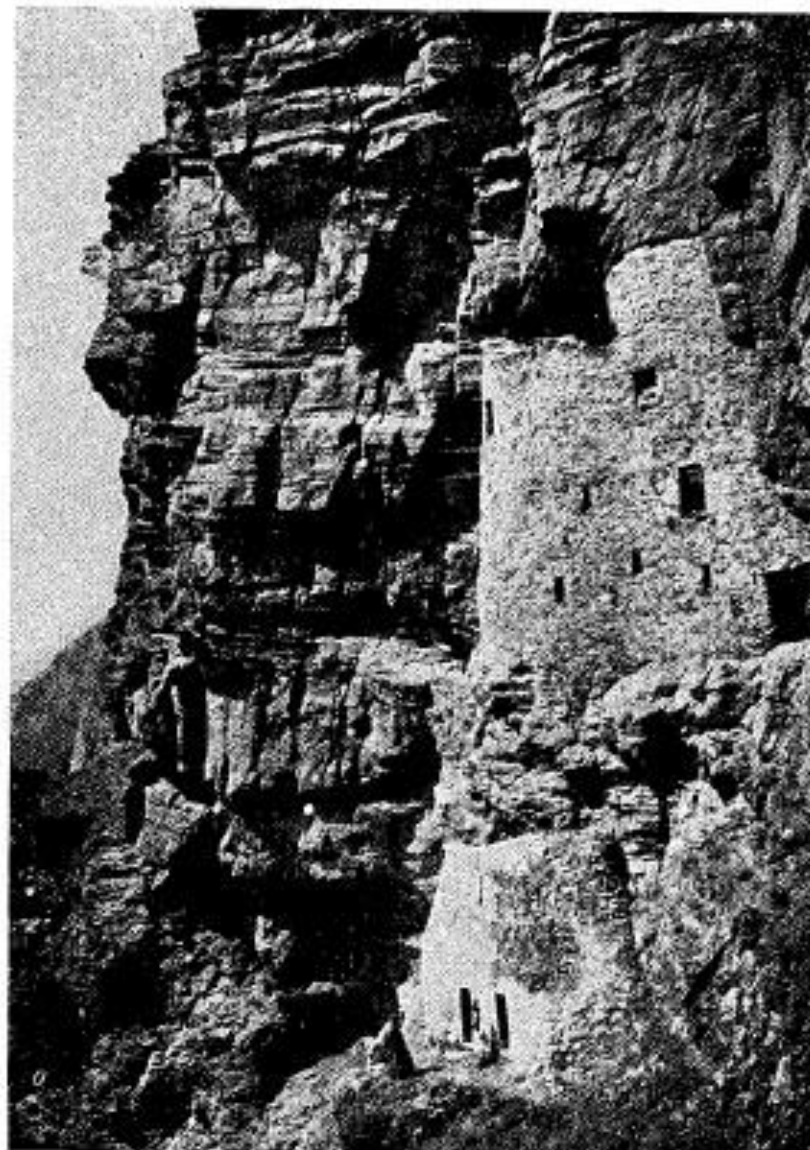
²⁸ Српски Сион, 1904, 667.

Михаљевић је послао војску са два капетана да избаве двадесетак калуђера, колико их је у Студеници било, не рачунајући оне из метоха или оне који су растурени по Балканском полуострву скупљали прилогеписанију. Према истом писму, види се да су калуђери присиљени на бежање па ништа нису могли да изнесу „токмо једино чесноје и животворјашчеје древо крста Господња и тјело свајатаго первовјенчанаго краља Стефана и иних менших вешчи ствари прочи же великих вешчеи црквених остало во скривници". Све то значи да су се у том тешком времену калуђери повукли нагло из настрадале Студенице, а да су хиљаду златника закопали половином јануара 1790. Бежећи у последњим тренуцима пред Турцима, остале „велике вешчеи церковних" ставили су у скривнице, разне кутове манастирских зидина, зграда, пећина и обе испоснице. Златници су остали неоткривени све до наших дана, јер су се два брата калуђера Леонтије и Василије Радосављевић вратили 5. фебруара 1792, али су опет нападнути па су морали да крију злато и старине, те су их, не говорећи другим монасима, поново закопали. Кад је Студеница страдала 1805, затим 1813, па 1815, није био жив ниједан монах из доба игумана Леонтија и Василија.

Речи „скривница" и „потајница" указују на један од начина спасавања старина. Такву једну потајну карику чини и пећина у Раждегови, која повезује живот пустињака са поменутиим околним ћелијама поред општежитељног манастира и лавре. Ту су заједно живели монаси разних „послушанија" са теолозима, књижевницима, преписивачима, сликарима и другим. Св. Сава је по угледу на пећине у Каруљи²⁹ на југу Свете Горе, палестинске и јерусалимске лавре, типиком уредио живот у Студеници. Значи да су ћелије уз поток Ћелије код Студенице, пећина у Раждегови и пећине између обе испоснице као природни објекти исто тако коришћени за друштвену потребу. Оне су биле уткане у свакодневни живот манастира и околних насељеника. „Поснице" су служиле не само за духовне медитације и молитве, него су биле и жижа књижевног и уметничког изражавања.

Да су калуђери морали да траже скровитија места од манастира Студенице, види се по запису из 1690. „Разори се Милешева, Ђурђеви стубови, Сопоћани и света и велика лавра Студеница." Мало доцније (1697), митрополит рашки Георгије нашао је у селу Коничу књигу коју је неки Драгутин тамо пренео и забележио на њој да Турци „разорише Студеницу".³⁰ Вероватно су се тада монаси са ризницом скривали и у најближе пећине у Раждегови као и у испоснице. Свако скровиште и прибежиште у невољи добро је дошло. Нешто доцније, оправљена је Студеница. Тако је 1733. на бакрорезу израђеном на захтев Арсенија IV приказано да у порти Студенице постоји 13 цркава и параклиса. Нема сум-

Сл. 1. Општи поглед на Горњу испосницу (снимак Јована Цвијића објављен у Геоморфологији II).

Сл. 2. Имена живих чланова породице кнеза Милоша (1815—1827).

Fig. 1. Vue de l'hermitage supérieur (Photo de Jovan Cvijić, publiée dans Geomorfologija, II)

Fig. 2. Noms des membres vivants de la famille du prince Miloš (1815—1827)

ње у ондашње постојање ових учртаних објеката. Међутим, тамо није убележена пећинска црква, нити испоеница. Одатле помисао да су нарочито пећине функционисале као скривнице, а некад и црквице потајнице.

3. Горња и доња испосница

Доња и Горња испосница удаљене око 9 односно 11 km од манастира, смештене су између река Студенице и Савошнице на падинама планине Чемерно. Између њих су нашле место две пећине у којима су живели пустињаци. Од осталих пећина, најближа је манастиру пећина у Раждегови. Те објекте велика лавра Студеница користила је у разне сврхе особито у време успостављања архимандрије и велике лавре.

Подизање Горње испоснице, првобитно назване „Посница“ или Пештера, и Доње испоснице, народно предање као и натпис изнад прозора у Доњој испосници из 1815. везују за Стефана Немању и св. Саву, наводно за 1175. годину.³¹ Пошто су обе испоснице и три њихове пећине биле непосредно везане за лавру Студеницу, то ћемо укратко изнети какве су кроз векове биле њихове намене и улоге.

Главне грађевине у испосницама упућују да их је могла зидати само особа која је располагала владарским средствима и богатим искуством интелектуалца, која је добро познавала хришћанство Истока, одакле су узети узор за овакву врсту архитектуре.

У Пештери уклесана стена за пролаз људских стопа код капија према селима Савову и Бажалама указује да је терен био неприступачан. Стога је народ овде налазио упориште и скупљао се у збег. Између Пештере и села Раленовићи³² хучно се пробија река Студеница.

У Пештери постоје три грађевине. Доњу народ назива „каца“, јер је бачваста и личи на велику кацу, озидану каменом око једне пећине из чије стене извире хладна вода, коју народ сматра лековитом.³³

Ово здање покрива природна камена настрешница дебљине око три метара, која је послужила архитекти као основа за зидање друге грађевине облика полукружне куле припијене уз литицу.

Кула је ваљкастог облика и висока око 20 метара. Довијањем градитеља, прислоњена је и окачена као ластино гнездо уз обронак, вертикалну левкасто удубљену стену. Простор у целој Пештери је мали, а горњи делови високо озидани, па је камен, малтер и греде било тешко дотурати и опасно зидати. Радило се са ризиком и крајњим опрезом помоћу потпорних стубова, носача моста и подница.

Унутрашњост куле је подељена на десет просторија, колико има и прозора. Првобитни отвори су у четири нивоа и имају дрвену међуспратну конструкцију. Издељени објекат служио је пустињацима за молитву у црквици,

а у келијама за преписивање, састављање књига и израду „рукодјелија“.

Поводом преписивања књига, занимљиво је навести да је још Вук Караџић 1820. у овчарскокабларској клисури видео две куле за писање књига. Он је забележио да се тада у манастиру Преображењу још увек читало и појало из рукописних књига.

Прича се да је у селу Бажале (раније се изговарало Божале) постојао женски манастир и да је село добило име по „божицама“ — калуђерицама. Узгред се помиње да се у једној долини села, ближе Горњој испосници, налази велика јама за печење креча. Осим за зидање у Пештери, креч је употребљаван и за сеоску цркву.

Известан број подзида у Пештери који су носили мост, временом је порушен. Без такве подлоге не би могло да се озидају овакве грађевине. Испод пећине је првобитно био озидани стуб који данас има петшест каменова везаних тврдом малтером од живог креча.³⁴ Стубови од сувозида држали су степенице на улазу у кулу, а данас је камен зацементирандерсован. Један део је срушен 25. VIII 1925. кад су за време јеромонаха Арсенија вршене оправке; тада је сазидана и кућа на спрат поред Доње испоснице.

Студеничани су се показали као добри зидари, каменоресци, тесачи мермера, камена и сиге. Стога су њихова дела у Пештери узор народног грађевинарства.

Каца, кула, Црква св. Ђорђа (прислоњена такође уз литицу) и природна пећина (дуга 9 x X 1,5 m) својим необичним положајем изазивају усхићење и дивљење посетилаца који се срећу са овом оригиналном природном историјском целином чија је матица — лавра Студеница.

Међу сурим стењем и камењем јеромонах Дамаскин је 1615. исписао јеванђељске беседе Јована Златоустог. Аверкије је преписао псалтир 1618. Наредне године је у пећинској испосници преписан студенички „типиксијреч образник светога Саве сербскога преписа ... ва пештери светога Саве посници... прежде нас саписан је рукоју светога Сави.“³⁵ Преписивач се није потписао, али је забележио да је пре-

²⁹ Башић, *Теодосије*, 128, 221.

³⁰ Стојановић, *Записи*, 5727.

³¹ Р. Станић, *Фреске у Доњој испосници св. Саве код Студенице*, Зборник за ликовне уметности, 9 (Нови Сад 1973) 114 и даље. Овде је наведена ранија литература. Р. Станић, *Зидно сликарство у околини Студенице*, Саопштења XV (1983) 147 и даље, са наведеном ранијом литературом. С. Темерински, *Горња испосница у Савову код Студенице, Осам векова Студенице*, Београд 1986, 257—260.

³² Средњовековно име Храленовићи првобитно је било презиме становника, а затим име села.

³³ В. Л. Ђоровић, *Св. Сава у народном предању*, Београд 1927, 181.

³⁴ Ст. Темерински, *Горња испосница*, 257, 260.

³⁵ Стојановић, *Записи*, 1059, 1066.

писивао у време игумана кир Теофила на развоју у XVII век. Кад су овај рукопис случајно Студеничани заборавили у Фрушкој Гори, ту га је 1846. пронашао професор Лицеја и оснивач Београдског музеја Јанко Шафарик, пореклом Словак и однео у Праг. Исте године Шафарик је долазио у Студеницу где су му калуђери причали да је Софроније у испосници — Каци св. Саве, где су чуване драгоцености и рукописи, спалио то богатство да не би пало Турцима у руке. Доцније се Шафарик обратио Вуку Караџићу молећи га не само да му испише све записе старије од XVI века, него и да види да ли у Студеници постоји *Житије Симеона и Саве*, јер је Шафарик имао један такав непотпун рукопис и Законик Душанов, који се обично налази уз номоканон, па је хтео да их упореди. Вук му је послао натпис са Милутинове цркве Јоакима и Ане³⁶ и одговорио да у Студеници нема ништа од старина, да у рушевинама манастира живи један калуђер који је на прозору бедне кућице држао пергаменте са текстовима.

Последњи рукопис писан у Испосници на црквенословенском језику са простим биљним и геометријским украсима и цртежом лика св. Саве српског (инв. 39/71) настао је 30. јула

1826, према подацима из 1815. и записима из 1842. и 1866. Припадао је истом оном јеромонаху Софронију који је спалио стару ризницу, а после обновио Доњу испосницу. У рукопису се налазе *Служба Покрову пресвете Богородице 1. октобра* и *Служба св. Сави првом архиепископу и учитељу српском, 14. јануара*. Помиње се да је храм посвећен Покрову Богородице. Књига је важна јер уз две наведене службе у записима има не само имена монаха, који су помињани на проскомидији, него и имена живих чланова породице кнеза Милоша (од 1815—1827) унета у засебни поменикдиптих ове књижице. Пошто ова три записа пружају нов поглед на нашу прошлост а нису публикована, доносимо их у препису.

„I. 1815 Спомен живих верховнаго књаза Сербскога г(о)с(у)дарја Милоша Обреновића 1827. лето: Милоша, Милана, Јована, Обрена, Јеврема, Димитрија, Риста

Љубицу, Круну, Томанију, Живку, Петрију, Савку, Јелисавету, Симону, Милицу, Стану

Имена ћатова (ваљда преписивача књиге или кнежевог писара? — нап. аутора) Милосава, Јована, Максима, Илију, Јаноку, Лепосаву, Смиљану, Јелику, Петра, Ану, Антонија, Анку, Петрију."

Други запис припада јеромонаху Руфиму, који га је уметнуо 1866. у средину листа на празном месту између побројаних имена Обреновића и ћатова и гласи:

„Његова Светлост Господар Књаз Српски Михаил М. Обреновић III данас 7. јануара 1866. год. приложи испосници св. Саве код Студенице 30 дук(ата) пес(арских) за оправку Каце св. Саве за свој и фамилије вечни спо-

мен услед личног предстанка испосника јером(онаха) Руфима."

Трећи запис оставио је дугогодишњи студенички архимандрит Гаврило Миљковић дајући исцрпне податке о обнављању конака и трију цркава манастира Студенице после страдања 1805. и 1813—15. године: „1824 љето начашесја пограђивати ћелије исправљати 1832 љет от келијника до мутвака (кухиње) и вода доведе се у град чешма шчо је била старинем с(ве)тог Симеона и са јужне стране начашесја зидати ћелије двокатне на ћемер (свод изнад врата, прозора итд., Вук II, 259) и погодисмо то јест ћутуре (заједно, укупно) са маисторем Настасом 82500 гроша и свершишесја и начиниша се 1839 љето и цркву велику поправиша и краљеву цркву а Николају поновиша трудом архимандрита Гаврила Милковића со (в)сем братством потрудишасја с приљезанијем за своју душу и бог да им опрости согрешење. Писано 1841 љето месеца јануарија 23 писа архимандрит Гаврил Милковић својеручно у манастиру Студеници."

У запису се тврди да је Студеница оправљана у прекидима од 1824. до 1839. Нови конак је зидан на европски начин, али још увек под утицајем балканске архитектуре, а надзирао га је кнез Милош.

Како се види из записа, књига је шетала из обе испоснице у манастир и обратно. Рукопис који је настао у амбијенту пустињака служи као доказ да се код нас стварало не само у српској феудалној држави и турском периоду, него и у доба обновљене Србије и владе кнеза Милоша и Михаила.

Упоменутој студији, Р. Станић је обрадио живопис у Доњој испосници. Томе изврсном раду можемо додати податак да су поправљане фреске у проскомидији. Ту је данас видна фреска Распеће. Преко ње, све до 1928, био је допојасни лик малог Христа, зато што се ту рађа Христос („и би отроча"). То младолико дете скинуо је руски епископ Венијамин. По натпису изнад јужног прозора, Софроније је 1815. оправдио Доњу испосницу, а 1819. довео сликара Алексија Лазовића да изради иконостас и поправи неке фреске које је у XVII веку радио Ђорђе Митрофановић. Софроније је умро у 83. години (1833) како пише на надгробном споменику. Иначе, зграда за испосника, по Станићу, обнављана је 1860, а Горња испосница, по Руфимовом запису, 1866. године.

Ова излагања воде ка закључку да су у студеничким пећинама и испосницама писане књиге, повеље и писма, али ту и паљене у страху да Турци не дођу до њих.

По верзији М. С. Милојевића, Софроније није запалио књиге, него је само пустио такав глас, а књиге је можда бацио у бунар. Наиме, књиге су спаљене 1805. кад су Турци за време устаничког вође Радича Петровића ухватили калуђера Никифора из Студенице, који је некако заостао са књигама иза колоне која се

брже кретала. Никифор је запалио књиге видећи да наилазе Турци. Ту је заробљен, одведен у Призрен и обешен.³⁷ Књиге су могле бити спаљене 1805, а не 1813, јер, према Шафариковом предговору у *Житију св. Симеона* од св. Саве, случај са Софронијем забележен је према причању Вука Караџића, који није проверио народну причу. Углавном, у то време се губи сваки траг Савином типичу.

Познато је да су и на другим странама у то време паљени рукописи и старине. Тако у манастиру Каленићу игуман Нићифор (имењак студеничког Нићифора) у једној хлебној пећи пали све старинске књиге, писма и повеље. Турци су Нићифора погубили у Стамболкапији у Београду.³⁸ Слично је поступио 1831. старшина Пећке патријаршије са царским ферманима од којих су неки били украшени златом. У манастиру Хиландару турски војници су рукописима ложили пећи. У Београду су устаници својим рукама спалили архиву у конаку Совјета.

Схимонах Рафајило Гаврило Миловановић је 43 године живео у студеничкој Горњој испосници и обнављао је. Ватра је случајно захватила кулу и горела од 6. до 14. XII 1981. и однела и његов живот и уништила унутрашње просторије у кули. Касније је испосница обновљена трудом Републичког завода за заштиту споменика културе Србије.

Испоснице и пећине су, у ствари, историјска места у којима су студенички калуђери у својој, строго дисциплинованој матици, били окружени мањим и већим низом ћелија, или испосница, у којима су обављали своје свакодневно „послушаније“, у које спада и преписивање књига. То је смисао и организација Студенице као лавре која је доступна посетиоцима свих категорија,

Културноисторијска вредност студеничких пећина, а нарочито Раждегове и Пештере је очита. Оне пружају јаснију слику манастира Студенице као лавре, која је обједињавала целокупан живот општежитељних и пустињачких монаха, који су у таквој установи имали по себну самоуправу.³⁹ Тако треба схватити и Доментијанову похвалу св. Сави где каже да је помоћу лавре Студенице отворио пут за потпуно васпитање и усавршавање монаха у овој средини. Ово предање је одржано и у XIX веку.

Неки студенички монаси, живећи у Каленићу, тражили су од кнеза Милоша да им се нико од световне или духовне власти не меша у њихов манастирски живот, јер они по старом црквеном обичају имају самоуправу. Поводом ове њихове тужбе, кнез је упутио епископа Герасима и Стефановића Стефана-Тенка,

министра просвете, да испитају случај. Студеничани су се тужили и на митрополита и његовог ђакона који их је напањкао код митрополита и који је неправедно добио сат од покојног студеничког калуђера и писмо да га помиње на проскомидији. После испитивања, установила се интрига и кнез Милош је морао да повуче своје раније писмо. Новим писмом је наредио да се Студеничанима врате сва права која су имали у прошлости. Митрополит Петар се својим првим писмом прилично одупро кнезу. После је кнез послао писмено извињење.⁴⁰

Концем XVIII века у тешком ратном сукобу између Аустрије и Турске, вођеном углавном на српској територији са српским добровољцима на страни Аустрије, страдала је и Студеница. Њени монаси су самопрегорно носили и спашавали старине и реликвије. У манастирима Фенеку и Каленићу живели су одвојено, држећи се своје самосталности као припадници Лавре св. Симеона. У два маха били су и старешине Фенека и Каленића. Међутим, стално су мислили и радили на обнављању Студенице. Желели су да се тамо врате. Значи да је по историји и традицији још о.д св. Саве и Немање студеничка лавра независна од спољашње световне и црквене власти и да је одолевала свим њеним налетима и искушењима и кроз XIX век. Тако су, на пример, народ и владари обновљене Србије (Карађорђе и кнез Милош) умели да у Студеници виде своје исходиште. Ову поруку треба да схвати и наш заборавни нараштај.

³⁶ *Преписка Вукова*, IV, Београд 1909, 554 и даље; Љ. Стојановић, *Живот Вука*, 346; *Преписка Вукова*, I, Београд 1907, 362, 378.

³⁷ М. В. Весединовић, *Испосница св. Саве у Студеници*, Браство, XI (Београд 1906) 246. М. Радевић, *Православље*, 15. II 1985, XIX, бр. 430, 10 нашао је у Архиву Србије, Државни совјет, 1854, бр. 80, потврду да је Нићифор рођен у призренској нахији и да је као студенички монах обешен у Призрену 1805. Да је Софроније, а не Никифор спалио књиге у испосници пише М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 654. Јанко Шафарик и Вук Караџић нису проверили предање о томе. (Исто пише и у АС-МПс 1845, II 24, 1846, V, 4, VI, 9, 1847, I, 50.) О значају студеничке библиотеке: Б. Сп. Радојичић, *Библиотекар*, 1954, 142. Љуб. Дурковић, *Обнављање Студенице и пренос моштију краља Стефана Првовенчаног, Осам векова Студенице*, 1986, 281. Спаљивач је у сваком случају био заведен својом преданошћу и страхом пред Турцима.

³⁸ Вила, 1886, 754.

³⁹ О томе в.: М. Петровић, *Студенички типик и самосталност Српске цркве*, Београд 1986.

⁴⁰ А. Илић, *Петар Јовановић, митрополит београдски*, Београд 1911, 213—217.

Notes sur le monastère de Studenica

LEONTIJE PAVLOVIĆ

Dans l'introduction du présent ouvrage sont précisées les dates et les circonstances où saint Sava qualifia Studenica de laure et d'archimandritie de saint Siméon. Y sont cités également les moments les plus importants où cette appellation fut attribuée à ce monastère à des époques postérieures aussi. Comme Studenica servait de modèle aux autres monastères serbes, l'appellation de laure fut donnée par la suite à Mileševa, au siège du Patriarcat de Peć, à Dečani et à Gračanica, tandis que Žiča, en tant que siège archiépiscopal, continua à être nommée grande église.

Le mot grec de laure (qui signifiait au début rue, route, et ensuite petite agglomération composée de cellules) fut employé par saint Sava pour désigner Studenica sur l'exemple de l'Orient, de la Palestine et du Mont Athos où l'on vit apparaître les premières laures. Saint Sava emprunta à celles-ci leur organisation, imita le typikon de Jérusalem et implanta cette institution dans notre milieu. D'après les données historiques, saint Sava (Sabas) reçut ce nom à l'instar de saint Sabas de Jérusalem qui avait fondé une grande laure à proximité de cette ville. Au cours de son voyage en Palestine, Cappadoce et autres pays d'Orient, saint Sava visita, à plusieurs reprises, la laure de Jérusalem, ainsi que d'autres laures d'Orient. L'organisation de la vie à Studenica n'en différait pas: elle suivait le typikon et les règles de Basile le Grand (mort vers 379) qui prescrivaient que les cénobites et les anachorètes devaient vivre ensemble, ces derniers habitant dans de petites cellules basses disposées autour du monastère cénobitique, c'est-à-dire autour de la laure. Tous ceux qui faisaient partie d'une telle communauté étaient tenus, en plus des efforts ascétiques qu'ils déployaient, de pratiquer des bienfaits dans des hôpitaux et des institutions de bienfaisance, fondées par saint Basile autour de ses monastères. On sait que les monastères serbes (Studenica, Hilandar, Dečani)

avaient leurs hôpitaux et qu'ils étaient tenus, conformément à leurs typikons, de s'occuper d'indigents, de voyageurs et d'hôtes accidentels.

Que ces règles aient été observées à Studenica, on le voit bien dans les toponymes qui existent toujours en souvenir des cellules d'ermites, parsemées autour du monastère. C'est ainsi que le ruisseau coulant à côté du monastère et se jetant dans le cours d'eau qui porte le nom de Studenica, s'appelle Ćelije (Cellules). C'est également le nom d'une portion de terrain près de l'Ermitage inférieur. Par conséquent, Sava réunissait les cénobites et les anachorètes pour donner, par l'intermédiaire de la laure, située dans une contrée déserte, des impulsions à la vie spirituelle. Voilà pourquoi les biographes de saint Sava, Domentian et Théodose, parlent de sa mission civilisatrice et de charité dans le peuple serbe.

A la laure de Studenica appartenaient aussi les moines qui vivaient et travaillaient dans les Ermitages supérieur et inférieur et dans les grottes entre ces deux ermitages, ainsi que ceux d'une église rupestre à Raždregova, située à près de 1200 mètres en ligne droite à l'Est du monastère. C'est dans l'Ermitage supérieur que furent recopiés le Typikon de saint Sava et les Homélie de Jean Chrysostome. Au XIXe siècle le dernier livre fut recopié dans l'Ermitage inférieur. Les anachorètes s'occupaient donc d'activités littéraires et de travail manuel.

Les moines de Studenica qui, au cours des XVIIIe et XIXe siècles cachaient, enterraient ou emportaient avec eux de vieux livres et des objets précieux, en se sauvant devant l'ennemi, cherchaient toujours à regagner leur laure. Suivant la tradition et les témoignages historiques elle était, pour eux, indépendante des autorités séculières et ecclésiastiques. C'est ce que, dans la Serbie restaurée, le prince Miloš lui-même lui reconnut par écrit.